

Egy legendás észtllett költő házaspár: Ivar Ivask és Astrīde Ivaska

Ma már közismert tény: a balti irodalmak nem volnának teljesek emigrációs íróik, költőik nélkül. Amikor a szovjet csapatok megszállták a három kis országot, az értelmiség, köztük a művészek meghatározó része elmenekült, ki Németországba követte a visszavonuló németeket, ki hajókon és lélekvesztőkön vergődött át a svéd partokra, és lett új hazát Skandináviában. Közéjük tartozott két fiatal költőjelölt, az észtl Ivar Ivask és a lett Astrīde Hartmane is.

Találkozásukról érdemes idézni Anna Žigure lett író, műfordító *Egyazon költő gyermekei* című, az Ivar Ivask 75. születésnapjára kiadott, kettős versválogatás elé írt előszavából:

„Mind a két gyermek – Astrīde és Ivar – ugyanabban a kikötővárosban látta meg a napvilágot. Ez Riga volt, Lettország fővárosa. Riga, ahol a Daugava folyó vizében visszatükröződő templomtornyok az égbe törnek. Riga, a tekintélyt parancsoló házak, széles utak és tágas terek, kertek és parkok városa. Egy eleven európai metropolis, melynek utcaköveit a letteken kívül lívek és németek, svédek, oroszok, lengyelek, zsidók és cigányok tapodták... sőt, észtl is, mert valamikor Riga a Livóniai kormányzóság fővárosa volt, Dél-Észtlország pedig Livóniához tartozott. Gyermekeinek Riga mindig biztos fedelet kínált, akik bár sokat járták a világot, nem szóródtak szét a négy égtáj felé, hanem mindig hazatértek.

Valójában a két költő nemcsak ugyanabban a városban lakott, hanem ugyanabban az utcában is, bár erről sokáig ők maguk sem tudtak. Ki tudja, hányszor sétáltak el egymás mellett – anélkül, hogy ismerték volna egymást. Talán meg sem ismerkednek, ha a második világháború, ez a milliók sorsát kettévágó és gyökeresen megváltoztató esemény nem sodorja őket megint ugyanabba a városba, a németországi Marburgba, ahol egyetemi éveik teltek. Csakhogy Astrīde Hartmane és Ivar Ivask ott már nem büszke rigaiak voltak, hanem tragikus eseményeket átélrt menekültek. A két fiatal saját szorgalmán túl csak a sors kegyére és idegenek jóakarására számíthatott.

JÁVORSZKY BÉLA (1940) író, műfordító, diplomata. Két ízben (1991–1994 és 1999–2002) észtlországi, lettországi és litvániai magyar nagykövet. Finn, svéd és észtl szépirodalmat fordít.

A hazatérést lehetővé tevő kapu 44 évig zárva maradt mindkettőjük előtt. Akkor még nem sejtették, ahogy senki sem gondolta, milyen út és milyen kihívások várják a menekülteket. Astride és Ivar találkoztak, hogy soha ne váljanak el többé. Astride Hartmanéból Astride Ivaska lett, és házasságuknak hosszú évekkel később csak Ivar halála vetett véget.”

Ivar Ivask és Astride Ivaska igencsak különböző családi körülmények közt nőttek fel Rigában. Ivar apja észet volt, édesanyja lett, otthon a családban mégis a német volt az összekötő nyelv, illetve a két szülő a maga nyelvén kommunikált a fiúgyermekkel. A család a teleket Rigában, a nyarakat az apai nagyszülői birtokon, a dél-észtszázági Rõngében töltötte, aminek később *Verandaversek* című kötetére lesz komoly hatása. Iskoláit rigai észet, lett és német iskolákban végezte, azaz eleve háromnyelvű gimnazistaként nőtt fel, és menekült el családjával a szovjet megszállók elõl. A gimnáziumot a marburgi észet gimnáziumban fejezte be, ugyanott folytatott egyetemi tanulmányokat. Úgy tűnt, német nyelvű költõ lesz belõle, elsõ kötete *Gespiegelte Erde* címmel jelent meg már Amerikában. Mert Astridével való megismerkedésük után elõbb a marburgi, illetve a bécsi egyetemen folytatott német és összehasonlító irodalomtudományi stúdiumokat, majd 1949-es házasságkötésüket követõen a házaspár sok balti emigránshoz hasonlóan – és persze részben a fõlkínált álláslehetõségek miatt – az Egyesült Államokba telepedett át, ahol Ivar kezdetben német nyelvet és irodalmat oktatott. Ekkor a már említett nyelveken kívül beszélt angolul, franciául, oroszul, litvánul, svédül és olaszul is, és széles rálátása volt az egész kortárs világirodalomra.

Astride jómódú, lett polgári családból származott. Édesapját, Mårtiņš Hartmanis tábornokot, a lett hadsereg vezérkari fõnökét a szovjet megszállók 1940-ben letartóztattak, Moszkvába hurcolták, a következõ évben pedig kivégezték. A család: az anya és három gyermeke, köztük a francia gimnáziumot félbehagyni kényszerült Astride Nyugatra menekült. A gimnáziumot és az egyetemet (romanisztika, germanisztika és szlavisztika szakon) Astride Ivarhoz hasonlóan Marburgban végezte el, majd házasságkötésük után kitelepedtek elõbb Minnesotába, késõbb Oklahomába.

A sok általuk ismert és beszélt nyelv közül közös nyelvnek érdekes módon nem a lettet, hanem az észtet választották. Ivar Ivask sokáig kereste identitását, nem tudta eldõnteni, hogy egyetemi oktató, költõ, képzõmûvész vagy lapszerkesztõ legyen. Mindegyikhez volt affinitása, késõbbi könyveit maga illusztrálta, az egyetemi világtól sem tudott elszakadni, de ezeken felül egy sor feladatot vállalt még, közülük is elsõsorban a kortárs világirodalom megismertetését, propagálását és közkinccsé tételét. Széles körben ismert az általa 1967-ben alapított *Books Abroad* (késõbb *World Literature Today*) című folyóirat, melyben nem csupán áttekintést adott kora irodalmi törekvéseirõl, beemelve a képbe a sokáig ismeretlennek számító, „a Hold árnyékos felére” szorult balti irodalmakat, valamint a Neustadt-díj, melyet szintén õ hozott létre, és amelyet amolyan kis-Nobelként tart számon az irodalomtudomány. Irodalomszervezõi munkásságát jól jellemzik azok a nemzetközi konferenciák, amelyeket tetõ alá hozott.

Egy ilyen nemzetközi térben mozgó és élete nagy részét német, illetve angol nyelvű környezetben töltő költő esetében viszonylag ritka, hogy az idegen nyelvi hatások következtében nem vált nyelvet, hanem megmarad apanyelvénél. Ivar Ivask a már említett német és egy angol nyelvű köteten (*Baltic Elegies*) kívül minden versét észtil írta. Közrejátszhatott ebben, hogy 1958 augusztusában egy teljes hónapot töltöttek Finnországban. Az észti és a lett emigráció ugyanis fölfedezte, hogy a hazai tájat, az otthoni hangulatokat számukra a Baltikumhoz legközelebb eső és hangulatában leginkább hasonlító finn környezet tudja megéleveníteni, az észtek számára a nyelv is annyira közeli, hogy abban egy észti valóban otthonosan érezheti magát. Attól kezdve a nyarakat egészen 1973-ig rendszeresen Finnországban töltötték, üldögéltek a Finn öböl partján, amelyen túl ott derengett a ködbe burkolódzó Tallinn, mögötte pedig a gyerekkor baltikumi mesevilága. Mind a ketten apa-, illetve anyanyelvükön írtak Amerikában is, Írországból is, ahova 1991-ben utolsó éveikben visszahúzódtak, hogy közelebb kerüljenek a szeretett Európához. Ivar már nem érthette meg a hazatérés örömét, egy évvel később meghalt, Astride azonban 2001-ben visszaköltözött Rigába, ott is halt meg 2015 márciusában.

Ha Ivar Ivask költészetét röviden akarnánk jellemezni, talán azt mondhatnánk róla, hogy lírája amolyan naplóköltészet, a „veranda-versek” világa. Nem véletlen, hogy verseinek első hazai gyűjteménye – még a költő életében – *Verandaversek és más költemények* címmel látott napvilágot. A röngei nagyszülői ház ódon verandájának emléke, a szülőföld utáni sóvárgás járja át verssorait, és ez a tudat alatti honvágy határozza meg témáit és teszi kontúrossá a bennük fölsejlő természeti képeket. Mert aki emigrációba kényszerül és szülőhazáját évtizedekig nem láthatja viszont, annak a változó világban minduntalan újra kell definiálnia önmagát, és meg kell határoznia azt a szilárd pontot, ahonnan jelenét, múltját és jövőjét leginkább megítélheti. Feleségével, Astridével, aki ugyancsak központi helyet vívott ki magának mind a modern lett költészetben, mind a lett gyermekirodalomban, Finnország volt ez a kilátóhely. Mind a ketten egész köteteket szenteltek finnországi élményeiknek és benyomásaiknak.

A költőházaspár természetesen egymás költészetére is hatott. Ivar verseit Astride, Astride verseit Ivar fordította lettre, illetve észtre. Astride Ivask kezdetben a minnesotai egyetemi könyvtár művészettörténeti részlegében dolgozott, később az oklahomai egyetemen oktatott idegen nyelveket (elsősorban németet, franciát és orosz) és írt recenziókat a férje által szerkesztett folyóiratba a kortárs világirodalom fontosabb eredményeiről. Ezzel párhuzamosan szerkesztője volt egy lett emigrációs lapnak.

Ivar és Astride költészetét hazájuk irodalmi élete igazából csak a függetlenség helyreállítását követő esztendőkből kezdte fölfedezni és értékelni. Magyarországra a *World Literature Today* közvetítésével már az 1970-es 80-as években eljutottak egyes verseik, tudomásom szerint Somlyó György fordított le a *Balti elégiákból* néhány darabot. Költészetük valóságos felfedezése azonban a jövő műfordítóira vár.

Ivar Ivask

Balti elégiák

Harmadik elégia

Csodálatos érzés ezekről a csaknem névtelen partokról származni keresztül-kasul kutatott Európánkban, ahol a Baltikum még mindig magába zárja a Hold árnyékos felét, amelyet semmi sem tesz láthatóvá, csupán a sok idegen iga és a megszállások sorozatai. A többi északi országot oly könnyű néven nevezni Izlandtól Finnorszáig, de mi a helyzet a baltiakkal? Ugye arrafelé is azonos nyelvet beszélnek? Ha nem is az orosz, de legalább valami némethez hasonló? Soha nem találjátok ki, ha föl nem gombolyítjátok az indoeurópai és a finn-ugor nyelvcsalád motringját, és nem tűnődtek el Bábel rejtélyein, hogy tisztán lássatok, de kinek van ideje efféle mellékes mítosz-bogarászásra? Mi vagyunk az alap. A fű a másik találó metafora (letapossák, mégis fölegyenesedik), vagy a dolomitsziclák, melyeket lefűrészelt a tenger, és mégsem roskadtak össze, kibírtak évezredek. Csodálatos érzés a Hold árnyékos feléről származni, ha egyszer ugyanannak a bolygónak a lakói vagyunk. Európában található a Harmadik Világ zsebe, onnan kapaszkodnak ki, hogy meglássák a névtelen partokat, hogy mit jelent az X vagy az emlékezetben lüktető kérdőjel. Ha méltóztatnátok a Baltikum fölé hajolni, fületekbe csengene a méhkas siratóéneke és víz alatti kontúrként szemben találnátok magatokat a borostyánszobával, melynek fala a szorongás hímporából építkezik.

Nyolcadik elégia

Végtelen kék árnyak röpítenek vissza
gyermekkorom Észtországába, apám szép szemébe,
a fenyődeszkával bélelt veranda illatos méhkasába, ahol
először nyílt ki szemem a csillogó ablakokra
és először fogtam föl a nyelvet (mely finnugor és nem indoeurópai),
a nyelv zenéjét és rövidsége lélegzetelállító csodáit.
Ezek a magánhangzó-harmóniák sodortak magukkal később
a finn tavak végtelenül kanyargó útvesztőibe,
ahol ugyanazok a lélek-csillagképek tükröződnek,
ahol csak az áttetsző pára választja el az égtől
a földet, és a lazac nyílegyenesen
ugrik át szíveden, és te máris tudod,
hol ér véget a világ, hogyan és minek.
Egy jégtömb számol be róla, és a csiszolt üveg,
de egyedül Karjala sziklapadjain
érintheted meg a Nagy Medvét magad fölött az augusztusi
éjszakában, és foghatod fel a mindenség végső célját,
mely átüt szívveréseden. Mert ez költészetem nyelve,
see on mu luule keel,
ahol valóban tél a tél, ahol a tavaszt,
a nyarat és az őszt enyémnek mondhatom.
Életem során sok nyelvet elsajátítottam,
de ma is észtül számolom évgyűrűimet.

Fountainstown

Úgy hullik ránk Írország alkonya, mint egy meleg kabát,
akár a kocsmá fekete árnya, úgy kísér keresztül a hegyeken
a csillagok lüktető ragyogásában, haza, „Kulínba”.
Az éjszakai égbolt enyhén elmosódó. A tenger kellemesen
locsog. Könnyedén lépdelnek lábaink,
ma is „Kulínba” igyekeznek,
mely gael nyelven zugot jelent.
A nyelv, mint zug. Utolsó mentsvárunk
a történelem fortyogó apályában.

Szerelmes vers, éjszaka

Ujjaim közül kifolyik a hajad,
akár nyomok a nyirkos homokban.
Az ablak alatt elhallgat a tücsök,
az éjszaka egy perc alatt kilobban.

Sötét visszhangja még ütőereim
mélyén lüktet, akár egy komor álom.
Nem süt a hold. A sötét jegenyék
benéznek hozzánk, de árnyukat alig látom.

És többé nem lát téged a szemem,
kárpótlást keres a fül a sötétben.
Kezem, ha lehet, megértené,

mit vesz a sötét és idegen térben.
Ó, csald meg a halált, mint az angyalok.
Én a lélegzeted visszhangja vagyok.

Éjszaka Finnországban

Szigetet hasított a ködben
a tó szürkés tőre.
Tobozeső hullik a csillag-
erdőből a víztükörrre.

Magasra ugró halak
visszhangja szól, a víz vicsorít.
A nyíresben látom házam
csíkos oszlopait.

A sziklás mélyben a múlt
többé már nem maraszt.
A halál elhagyja mellem,
akár egy vándorlázac.

Astrīde Ivaska

Őszelő

A másodsarjú nem akar meghalni:
szénaillattal teli a látóhatár.
A nap arany körtévé érik a napsütésben,
szakadt kendőjét gyászolja a nyár.

A nap kutyái sorra némaságot
fogadnak, miként a sün, ha köztünk időz.
Télikabátot ölt magára a föld is,
s lassan bőrünk alá lopózik az ősz.

A valósághoz

Beléd harapok, akár egy falat kenyérbe,
valóság, már csak te tudsz erőt adni.
Sem álmok, sem vágyódások nem visznek föl az égbe,
az én szívem csak belőled tud táplálkozni.
Beléd szívódom, miként kék szilvába a nedv,
és hagyom, hogy ajkamig torlódjon föl a hab.
Csupán neked vagyok felelős, neked,
benned összegződik minden akarat.

Variáció Ivar Ivask versére

Kézen fogom az örökkévalóságot,
indulunk Tolmuba.
Halkan kinyitjuk a verandaajtót, nehogy
megzavarjuk a bezárt lélegzetet.

ASTRĪDE IVASKA (1926, Rīga – 2015, Rīga)

Állunk a küszöbön,
míg a kék örökkévalóság meg nem szólal:
most is itt van minden, mint annak idején. És te
nem akartad elhinni. Ellenőrizd, itt van minden,
ami annak idején volt, és itt is marad.
Akkor jössz, amikor csak akarsz.

Halkan becsukjuk a verandaajtót,
nehogy megzavarjuk a bezárt lélegzetet.

Megértés

Igen, nagy ez a tó, de te azért ne félj,
hogy bemocskolódná, ha benne mosnád
tisztára bepiszkolódott kezed vagy blúzodat.
Mély is, bár sekélynek véled:
nem ér le szemed fenekére a legfényesebb napon.
Kegyed hozzád, amikor a csónak az egyik szigetről
a másikra visz. Békévé és büszkeséggé oldja
megértésedet.

Fárosz szigetén

Jó volna leélni egy egész életet Fárosz szigetén,
ahol tengerre szegezett szemmel halnak az öregek,
maguk mögött hagyva a hegyes utcákat és a fügefákat,
a karosszékekkel és macskákkal benépesített árnyékos kapuboltozatot,
a százhangú templomtornyokat, a hozzájuk vezető domb grádicsait
és a márványromok közt felejtett Istent,
akinek a tengertől távol kell nyugodnia.

A verseket Jávorszky Béla fordította.